

SZUROMI RITA

Karácsonyi tragédia a lelkészlakban

Átányi szerelmi történet, avagy mit üzen egy ballada keletkezésének koráról

Véres szerelmi tragédia helyszíne volt 1911. december 27-én délután az átányi lelkészlak. Csillik Balázs segédlelkész három lövéssel megölte menyasszonyát, Benőcs Terézia tanítónőt. A történetet megőrizte egy ballada, amelyet három évtizeddel később Csorba Géza segédlelkész jegyzett le.

Az irodalmi alkotások – legyen szó regényről, versről, publicisztikáról, emlékiratról vagy akár egy történelmi esszéről – fontos társadalomtörténeti lenyomatok. Az irodalomtörténetben rejlő társadalomtörténeti motívumok kutatása mégsem terjedt el a hazai történetírásban.¹ Pedig a 21. században egy irodalmi alkotás már nem pusztán műelemzésre okot adó esztétikum. Egy mű mindig magán viseli az adott kor eszmétörténetét, tükrözi annak művelődési viszonyait és értékeit és nem utolsósorban azt a társadalmi környezetet, amelyben a mű keletkezett. A társadalomtörténet többlettartalommal gazdagítja az irodalomtörténetet, de az irodalmi alkotások is rendelkeznek olyan többletjelentéssel, amely a társadalomtörténészek számára informatív: az alkotások társadalomtörténeti vizsgálata jelentősen gyarapíthatja ismereteinket azok keletkezésének koráról és társadalmi viszonyairól. Az irodalmi mű tehát társadalomtörténeti forrás.²

¹ Tolnai Vilmos 1922-ben már programot hirdetett a két tudományterület összekapcsolására. „A filológia az irodalmi emlékek igen sokoldalú vizsgálatát foglalja magában, a művelődés, társadalmi, vallási viszonyok részletes tárgyalását, az egész szellemi élet összefoglaló, tudományos rajzát, ám a magyar irodalomtudományban a legszűkebbre szabjuk terét: előkészítője és megalapozója minden egyéb vizsgálatnak.” Irodalomelméleti munkája szerint a szöveg nem nyerheti el valódi jelentéstartalmát filológiai elemzés nélkül. Ez alatt olyan kérdések vizsgálatát tartotta szükségesnek, mint a szerző személyisége, az eredeti kézirat összevetése a megjelent alkotással, a hitelesség és a szöveg rejtett tartalma. Megkerülhetetlen a mű lélektani vizsgálata is, vagyis a szerző öröklött és szerzett személyiségjegyeinek feltárása, amelyek eredhetnek a neveltetésből, de akár a földrajzi környezetből is (TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1922, 60).

² Elsősorban Szilágyi Márton kezdeményezésének köszönhető, hogy az új évezredben új megvilágításba került az irodalomtudomány és társadalomtörténet kapcsolata. Lisznyai Kálmán, Kazinczy Ferenc vagy Petőfi Sándor személyiségének és alkotói pályájának egyedi hangvételű vizsgálata példázza, hogy a társadalomtörténeti megközelítés milyen új ismeretekkel gyarapíthatja az alkotók életrajzát, de az irodalomtörténet is jótékonyan hat az adott társadalmi réteg mentalitásának, attitűdjének megismerésére (SZILÁGYI Márton, *Az irodalomtörténet és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek*, szerk. BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, Bp., Osiris, 2006 [Osiris tankönyvek], 363–370). A Szilágyi által megfogalmazott módszertant folytatta Völgyesi Orsolya, akinek sikerült új irányvonalat teremteni az irodalomtörténet és társadalomtörténet kohéziójának az érvényesítésében. Nála az irodalom nem pusztán esztétika, hanem társadalmi mentalitástörténeti, antropológiai megközelítés.

Az átányi szerelmi történet balladájának elemzése kapcsán arra teszünk kísérletet, hogy még jobban megértsük a 20. század eleji vidéki lokális elit életét és egzisztenciális kihívásait.

A helyszín: Átány-Szárazbő

Átány neve elsősorban Fél Edit és Hofer Tamás 1950-es években kezdődött monografikus néprajzkutatása által vált ismertté. Fél Edit néprajztudós a téjeszesítés hajnalán érkezett a dél-hevesi községbe, így még sikerült rögzítenie a tradicionális paraszti élet szokásrendszerét és munkakultúráját. Az általa megőrzött több mint 3000 darabos tárggyűjtemény ma a Néprajzi Múzeum önálló átányi gyűjteménye.

A falu lakói a 20. században még erőteljes múlttudattal rendelkeztek, sőt közös eredetmonda is összetartotta őket.³ Az átányiaknak a környező falvak lakóival ellentétben határozott nemzettudatuk volt. Fontos érték volt számukra, hogy a hazára ne hozzanak szégyent. A nemzetet a honfoglaló magyaroktól eredeztették, ez alatt közös őseket is értettek. A „dicsőséges évszázadok” még erőteljesen éltek az átányiak tudatában, habár úgy tartották, a magyar szeretett verekedni, torzsalkodni, így gyakran „a maga fajtáját sem tudta úgy összetartani, mint a többi nemzet”.⁴

Ebben a zárt közösségben a 20. században sem volt könnyű az idegennek gyökeret eresztetni, mert *gyütt-mentnek, szedett-vedettnek* nevezték. Úgy tűnik azonban, Csillik Baláznak és Benőcs Teréziának a beilleszkedés hamar sikerült. A község lakossága már a 16. század második felében is református volt, hitüket fél évezreden át megtartották, vagyis a segédlelkész olyan községbe érkezett, ahol az egyház nemcsak tiszteletnek örvendett, hanem összetartó erőt és közös identitást is jelentett.

A katolikus Benőcs Terézia állomáshelye Átány külterületi pusztája, Szárazbő volt. Az Átány–Tenk–Besenyőtelek–Kömlő között fekvő tanyavilágot a 18. században felvidéki református családok népesítették be, de a 20. századra megfordult a két felekezet aránya. 1920-ban 325-en éltek a tanyán, közülük 218-an tartoztak a katolikus, 104-en a református felekezethez. Ennek oka, hogy a közép- és kisbirtokok munkásait

Az *Írók, szerepek, stratégiák* című kötetében (VÖLGYESI Orsolya, *Írók, szerepek, stratégiák*, Bp., Ráció, 2010.) az egyes életpályák vizsgálatában szerepet kapnak a szociális viszonyok, a társadalmi és családi kötődések. A társadalomtörténet mellett mentalitástörténeti kérdések is felvetődnek: hangsúlyt helyez az esetleges normaszegésekre, elhajlásokra, mobilitási tényezőkre és attitűdváltásokra. A személyiség komplex vizsgálata ez esetben már mikroszintű. Lásd a kötetben: VÖLGYESI Orsolya, *Fáy András „különös házassága”* = VÖLGYESI, *i. m.*, 187–198.

³ A török Átány mellett táborozott, meglátta a pap feleségét, és megkívánta az asszonyt. Beüzent a faluba, ha kiküldik a papnét, megkíméli a lakosságot. Hogy a papné becsületén csorba ne essen, egy hasonló menyecske ment ki a török táborába a papné ruhájában, utódait ma is Töröknek hívják. Átányban valóban élnek Török nevű családok a faluban, ám az anyakönyvek szerint csak a 18. század második felében telepedtek meg. Vö. FÉL Edit, HOFER Tamás, *„Mi, korrekt parasztok...”: Hagyományos élet Átányon*, Bp., Korall, 2010 (Korall társadalomtörténeti monográfiák, 1), 41.

⁴ *Uo.*, 383.

elsősorban a környező falvakból, Erdőtelekről, Besenyőtelekről, Kömlőről toborozták, ahol viszont katolikus népesség élt.

Szárazbőre a 18. században először a gömöri eredetű Pappszász család érkezett, amely 1734-ben az újszerzeményi bizottság határozata alapján szerezte meg az itteni részbirtokot. A Székyek 1764-ben kaptak itt királyi birtokadományt. A Szemere család az ősi Gellén-birtok jogán lett többszörösen birtokos. Fáy Bertalan, a vármegye alispánja Buttler Jánostól vásárolta meg a földjeit, e család révén a Puky és a Dapsy családok is jogot nyertek itteni kisebb birtokokra. A 20. században a Pappszászok mellett a Bárczay család határozta meg a tanyavilág életét. Bárczay Elemér (1853–1936) és felesége, báró Schilling Vilma (1878–1949) voltak az utolsó itt élő birtokosok. A szárazbői nemesek politikai szerepet csak a vármegye életében játszottak, de műveltségük, tudományok iránti fogékonyságuk, mecenatúrájuk az országos elithez méltó volt.⁵

Ebben a nagy kiterjedésű, kastélyok, gazdasági központok és cselédlakások által tagolt pusztában Benőcs Terézia három nemes asszonnyal találkozhatott. Bárczay Elemér 1896-ban vette feleségül Schilling Vilmos badeni nagyhercegségi kamarás és Waldeck Ilma grófnő leányát, báró Schilling Vilmát. A Bárczayak (tiszta)roffi nemesek voltak, de Elemér birtoka Szárazbőn volt, ahol életvitelszerűen telepedett le. Schilling Vilma több nyelven írt és olvasott, otthonában jelentős könyvtárat őrzött.⁶

A Pappszászok 1870 körül osztották meg földjeiket, Lajos Szárazbő nyugati részét, Pusztatenket kapta, a bői földek Györgynek jutottak. Pappszász Lajos neje, Szontagh Mária (Lapujtó, 1851 – Pusztatenk, 1923) pusztatenki kúriájában írta meg nagybátyja, Szontagh Pál életrajzát 1913-ban. Az asszonynak 1906-ban egy műfordítása is megjelent: Marie Corelli (1855–1924) angol írónő *A Sátán keservei* című regényét fordította magyar nyelvre.

A szárazbői Pappszász György (1846–1895) és felesége, Péchy Katalin (1853–1895) már nem éltek, amikor Benőcs Terézia megkapta a tanítói állását, viszont gyermekeik közül Pappszász Mária a régi kastélyban maradt, az újat pedig rokona, Gellén Eszter használta. A Pappszászok műveltségét jól jellemzi, hogy itteni hagyatékukból került egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény a debreceni Déry Múzeumba.⁷

Benőcs Teréziának a kor szokásai szerint vizitálnia kellett a nemes asszonyok házában, annál is inkább, mert az iskola működését Pappszász Mária és Schilling Vilma

⁵ SZUROMI Rita, *Tenk története 2.*, Tenk, községi önkormányzat (várható megjelenés: 2025).

⁶ Saját gyűjtés [a továbbiakban: Sgy.].

⁷ A témában lásd többek közt: KILIÁN István, *Ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény Szárazbőről* = *Archivum 6: A Heves Megyei Levéltár közleményei*, Eger, 1977, 49–79. – Illetve: SZUROMI Rita, *Mádi Papp-Szász Tamás: az attitűd- és életmódváltó ügyvéd = Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai, Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai: Konferenciák, műhelybeszélgetések 18.*, Eger, EKE Liceum Kiadó, 2020, 255–272. – Uő, *Pusztatenk családi krónikása: A műfordító, életrajzíró Szontagh Mária = Neograd: A Dornyai Béla Múzeum Évkönyve XLII. Tanulmányok Horváth István (1939–2005) emlékére*, szerk BALOGH Zoltán, Salgótarján, 2019, 175–193.

is támogatta.⁸ A külterületen élő nemesasszonyokkal való kapcsolat éppen olyan társadalmi mobilitási lehetőséggel kecsegtetett, mint a lelkészné státusza.⁹

Egy érdekes – és a ballada története szempontjából nem mellékes – körülményre is ki kell térnünk. 1918-ban a *Katolikus Szemle*ben megjelent egy írás az öngyilkosságok számáról. A legtöbb öngyilkosságot Heves vármegyében a protestánsok lakta tiszafüredi járásban (Poroszlón 21, Tiszaszőlősen 8, Tiszaigaron 6) és a zömmel katolikusok lakta hevesi járás két református községében követték el. „Kiskörén 5 öngyilkosság történt, míg Átányban 10, noha Kisköre nagyobb, mint Átány.”¹⁰ A szerző nem adott magyarázatot erre a jelenségre, viszont erőteljesen agitált a katolikus egyház morális ereje mellett. A számokkal azonban nehéz vitatkozni.

Az 1910. évi *Eger* című lapot átnézve egységesebb képet kapunk a megyei gyilkosságok/öngyilkosságok számáról. Júniusban egy atkári bolgárkertészt gyilkoltak meg, akinek holttestét csak 6 héttel később találták meg az aratók. Júliusban Horton egy földműves embernek metszették át a torkát. Az ügyben felmerült az öngyilkosság lehetősége, de az is, hogy rokonai próbálták megölni. Augusztusban egy káli vasúti munkást öltek meg, októberben pedig egy egerbaktai apa szúrta le a fiát. A sajtóba került öngyilkos esetek száma tíz alatt maradt, a cselekmények mögött többnyire a kilátástalan anyagi helyzet és betegség állt.

1909 és 1911 között az átányi halotti anyakönyvek alapján Benőcs Terézián kívül még egy embert öltek meg: 1909 májusában egy 20 éves református férfit ütöttek agyon. 1909-ben két öngyilkosságot követtek el, júliusban egy 24 éves református férfi akasztotta fel magát, novemberben egy 22 éves református nő ugrott kútba. Előfordult, hogy a halál okát „ismeretlen”-ként jelölték meg. Ez az egy év alatti gyermekek esetében azt jelentette, hogy különösképpen nem vizsgálták, miben halt meg a kisgyermek. Az elhunyt felnőttek közt viszont mindig feltüntették a halál okát. A vizsgált három esztendőben négy olyan bejegyzést találunk a halotti anyakönyvben, ahol a halál oka „ismeretlen”. Ezekben az esetekben gondolhatunk „gyanús körülményekre”. Különösen érdekes, hogy 1909 júniusában egy 22 éves átányi református nő és egy 16 éves katolikus szárazbői férfi halálának oka is ismeretlen maradt, de ennek az évnek az augusztusában egy 36 éves református nő halálának okát sem nevezték meg. Az 1910. év májusában is történt egy nem nevesített haláleset, ekkor egy 55 éves átányi nő halt meg, ám ebben az életkorban már betegség is állhatott a háttérben.¹¹

A község népességszámának ismeretében (közel 3000 fő) nem tartjuk kiugróan magasnak a gyilkosságok, öngyilkosságok számát. Tehát a karácsonyi tragédia mögött

⁸ Péchy Katalin dédunokájának, Bartha Istvánnak a közlése, 2010. Sgy.

⁹ Bartha István úgy emlékezett, hogy a két világháború közt a tanítónő szinte családtagnak számított a tanyán, és ők is gyakran vizitáltak az akkori tanítónőnél. Feltételezhető, hogy ez a helyzet már a 20. század elején is jellemezte a külterületi lakott pusztán élők kapcsolatrendszerét.

¹⁰ PEXENHOFFER Antal, *Vallás és öngyilkosság*, *Katolikus Szemle*, 32(1918), 10. sz., 900.

¹¹ Átányi anyakönyvek alapján. Sgy.

nem kriminalisztikai okokat vagy társadalmi kríziseket kell keresni, hanem egyéni motivációkat.

Nézzük tehát az átányi-szárazbői történet főszereplőit, a menyasszonyt és a vőlegényt, vagyis a gyilkost és az áldozatot.

A menyasszony: Benőcs Terézia

Benőcs Béla (1857–1929) egri (szoba)festő és az aszódi születésű Bozó Mária (1865–1890) Egerben kötött házasságot 1884. április 22-én.¹² A mester az előző évben nyitotta meg műhelyét a városban. Első gyermekük, Benőcs Terézia (Eger, 1885. február 13. – Átány–Szarazbő, 1910. december 27.) a következő évben született. Bozó Mária még két gyermeknek adott életet, majd 1890 novemberében „sorvadásban” elhunyt.¹³ Halála után egy év sem telt el, Benőcs Béla augusztusban újránősült.

A második házasság Benőcsöt az egri iparostársadalomban pozitív mobilitási lehetőséggel kecsegtette. Neje Balkay Mária (sz. 1870) a jó szakember hírében álló, az egriek által megbecsült id. Balkay József (1820–1898) asztalosmester lánya volt.¹⁴ Sógorai elismert mesterembereknek számítottak: Balkay István (1855–1931) lakatos, Balkay Béla (1862–1925) pék, ifj. Balkay József (sz. 1850) asztalos, utóbbi örökölte apja képviselő-testületben betöltött tisztségét. A Balkay fivérek bár mesteremberek voltak, társadalmi helyzetüket tekintve a középpolgárság tekintélyes csoportját gyarapították, ami egyben városi tisztségviseléssel és közéleti szerepvállalással is járt.¹⁵

A Balkay rokonságot a festő presztízsértékűnek érezhette, és ezt megrendelőivel való viszonya is mutatja. A városi lapban 1884-ben feladott hirdetése szerint jutányos áron

¹² Az anyakönyvekben nem egységes a Benőcs név írása, helyenként Benőcs alakban is előfordul. A tanulmányban az első változatot választottam. Ugyancsak kétféle írásmódban jelenik meg a Balkay név (Balkai), jelen tanulmány az ípszilonos formát alkalmazza.

¹³ Ebből a házasságból ismereteim szerint Terézián kívül legalább még két gyermek született, Mária 1885-ben és Béla 1887-ben. A család a Maklári negyedben élt, 1883-ban a Hosszúpince utcában (ma Kossuth Lajos utca vár felé eső része) éltek.

¹⁴ Balkay József 27 évesen, 1847-ben szerzett Egerben polgárjogot, 1860-ban és 1867-ben képviselő-testületi tagként, majd városi tisztségviselőként regisztrálták a városházán. Az 1848-as választójogi listára iparosüzletével választójogot szerzett a negyedik negyedben, de 1860-ban már ingatlan- és iparvagyon alapján került fel a listára a második negyedben, a hatszobás Síp közben lévő házára hivatkozva. Gyászjelentése szerint a városi szegényménház felügyelői tisztségét is betöltötte. Nejevel, Boma János puskaműves lányával, Terézszel népes családot alapítottak. Lásd: BEREZC Anita, *Választók és választottak: Az egri képviselő-testületi tagok rokoni kapcsolatai a dualizmus korában*, Századok, 152(2018), 6. sz., 1377–1394. Az adatok: 1389–1390.

¹⁵ Benőcs Béláné Balkay Mária 1893-ban jelen volt a polgári bálon, amelyet elsősorban a város vállalkozói és értelmiségi családjai látogattak. Ez mindenképpen minőségi előrelépést jelentett az iparoskör mulatságaihoz képest. Az 1923-ban elhunyt Balkay Béla például az Egri Polgári Dalkör, az Egri Keresztény Iparoskör, a Magyarországi Munkások Rókkantsegélyező és Nyugdíjjegylete 91. számú fiókjának és az Ipartestület elnöke, valamint Heves vármegye törvényhatósági bizottságának, továbbá Eger város képviselőtestületének tagja is volt. Lásd: Eger, 32(1893), 7. sz. (febr. 14.), 50. – Egri Népújság, 42(1925), 26. sz. (febr. 1.), 4.

nyújtott szobafestő, aranyozó, címerező és mázoló tevékenységéhez az egriek „becses támogatását kérve, mély tisztelettel” ajánlotta magát. 1893-ban már a főtisztelendő esperes-plébános uraknak ajánlotta szaktudását, szolgáltatásának palettáját pedig kibővítette: „Javításra, tisztításra és fényezésre elvállalok templomi és világi képeket, arany-kereteket, és mindennemű e szakmába vágó munkákat.” Leendő ügyfeleitől pedig a „magamat a nagyérdemű közönség becses figyelmébe ajánlva, maradok kiváló tisztelettel” formulával búcsúzott.¹⁶ Az 1893. esztendőben egyébként nagyszabású hirdetési kampányt indított a helyi lapban, és jelentősen növelte a megvásárolt hirdetési felület nagyságát is.

Élete megváltozott. A Hosszúpince utcából a Líceum köz első emeleti lakásába költözött,¹⁷ az egri iparhatóság pedig 1891-től a tanonciskolák látogatásával bízta meg.¹⁸

Pozitív társadalmi mobilitását a közéletben is igyekezett kifejezni. 1881-ben és 1889-ben az egri iparos ifjúság nyári táncmulatságán 10 krajcárral felülfizetett, majd az 1893. évtől ez az összeg a duplájára nőtt. A támogatás még így is csekélynek számított, ebben az időszakban a frissen nemesi rangra emelt Hartl Ede egri polgár 10 forintot adott. A szobafestő lányát, Benőcs Teréziát is bevezette a társasági életbe. A fiatal lány 1902-ben részt vett az egri keresztény iparoskör táncmulatságán.¹⁹

Benőcs Teréziát 1898-ben vették fel az egri Angolkisasszonyok Intézetének Tanítóképző osztályába, az intézmény falait 1902-ben tanítónőként hagyta el. Ez az iskolaválasztás nem volt gyakori az egri iparos szülők körében, bizonyára befolyásolta az apa döntését, hogy a Balkay családnak több leánytagja is ebben az intézményben tanult. A tanítónői pálya a polgárság alsóbb rétegeiben kedvelt hivatásválasztásnak számított. Egy tanítónő önálló egzisztenciát tudott magának teremteni, tehát ellátása nem terhelte tovább a családját. Ugyanakkor ez az életpálya csöppet sem volt könnyű. A nagy létszámú osztályok komoly megterhelést jelentettek női és férfi tanítóknak egyaránt, az alacsony állami kereset pedig a tanítói földeken biztosított termelés lehetősége egészítette ki.²⁰

Benőcs Terézia igyekezett minél hamarabb önálló egzisztenciát kialakítani.²¹ Képesítésének megszerzése után belépett a Heves Megyei Általános Tanítóegyesületbe, és rendszeresen részt vett annak közgyűlésein. 1906-tól az Országos Tanítói Nyugdíjintézetnek is tagja volt, vagyis kezdő tanítónőként már gondolt nyugdíjas éveire.²² Ennek a fajta „öngondoskodásnak” később még jelentősége lesz.

¹⁶ Eger, 23(1884), 12. sz. (márc.20.), 104. – Eger, 32 (1893), 35. sz. (szept. 26.), 280.

¹⁷ Líceum köz: ma a Bajcsy-Zsilinszky utca Érseki palota és Líceum közti saroképülete.

¹⁸ Eger, 30(1891), 7. sz. (febr. 17.), 56.

¹⁹ Hevesvármegyei Hírlap, 10(1902), 95. sz. (aug. 8.), 2.

²⁰ KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*, Pécs, Kronosz, 2018, 349.

²¹ Benőcs Béla és Balkay Mária házasságából született József (1892), Ilona (1894), Margit (1896), István (1900) és Endre Miklós (1906).

²² Hevesmegyei Tanügy, 11(1906), 8. sz. (aug. 15.), 9.

Első és egyben utolsó állomáshelye 1905-től az Átányhoz tartozó Szárazbő volt.²³ Átány népessége 1900-ban 2933 fő volt, a külterületről ekkor külön összeírás nem készült.²⁴ Szárazbőn a kis- és középbirtokos nemes családok gazdaságai helyezkedtek el. A lakott külterületen az iskola építését 1890-ben határozta el az átányi képviselő-testület, a költségekhez 1891-ben Puky Miklós 200 forintot ajánlott fel, de Mlinkó Zsigmond is támogatta a nemes célt. Az iskola 1894–1895 közt készült el 2245 forintért, a tanítás 1895-ben kezdődött.²⁵

Benőcs Terézia tehát egy viszonylag új építésű iskolát és tanítói lakást kapott 1905-ben. Mivel a szervezett oktatás csak tízéves múlta tekintett vissza Szárazbőn, így feltételezni lehet, hogy ekkor még magas volt az írni-olvasni nem tudók száma a napszámosok, gazdasági cselédek gyermekeinek körében.²⁶ A lakosság felekezeti hovatartozása döntően katolikus volt, tehát a tanítónőnek nem volt nehéz beilleszkedni a közösségbe.

Szolgálati lakása az iskolával egy fedél alá épült. Kinevezése után ő lett az iskolaszék elnöke is.²⁷ Keresetét viszont kevesellte. 1909-ben négyhavi fizetésének megfelelő előleget kért az átányi előjáróktól, akik elutasították a kérést, mivel a községi pénztárban csak 50 korona készpénz volt.²⁸

Nem tudjuk, hogy Benőcs valóban szerény körülmények közt élt-e, vagy az igényei voltak nagyok. A szerelmi drámában viszont a pénztelenség komoly szerepet játszott: vőlegényét talán joggal aggasztotta vagyontalansága és lelkeszi kinevezésének késlekedése.

A vőlegény: Csillik Balázs

Csillik Balázs segédlelkész (Tiszanána, 1886. november 14. – Eger, 1911. február 20.) a Tiszaninnen református egyházkerület tagjai körében nagy tiszteletnek örvendő családban született. Apja, id. Csillik Balázs (Tiszaeszlár, 1850 – Gesztely, 1916) Sárospatakon végezte a gimnáziumot és a teológiát, sikeres vizsgái után 1879-ben Tiszanánára nevezték ki tanítónak. Itt ismerkedett meg Gyöngyössi Sámuel (1833–1886) egyházi író, tiszanánai református lelkész lányával, Gyöngyössi Margittal (1867–1926), akit 1882-ben feleségül vett. Gyermekeiket nagy szeretetben nevelték:

²³ Szárazbőt egy 1863-as rendezés csatolta hivatalosan Átány községhez. Átány református közösség volt, és ez döntően jellemezte a külterületi népességet is, ugyanakkor itt lényegesen nagyobb volt a felekezeti megoszlás, mint a faluban. Benőcs Terézia katolikus vallásúként egy zömmel reformátusok lakta külterületre került.

²⁴ Szárazbőről az első önálló statisztika 1920-ban jelent meg, ekkor 325-en, 1930-ban pedig már 425-en laktak kint, vagyis a századfordulón is legalább 200–250 főnek kellett életvitelszerűen tanyán élni.

²⁵ SZUROMI Rita, *Átány évszázadai*, Átány, Községi Önkormányzat, 2010, 59.

²⁶ Az 1920-as esztendő népszámlálása szerint az itt élő 325 lakosból 188 tudott írni és olvasni, ami már megfelelt az országos átlagnak.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára [a továbbiakban: MNL HML] V-206/4. Az iskolaszék elnökének Benőcs halála után Horkay Árpád községi jegyzőt választották meg.

²⁸ MNL HML V-206/4.

Ha valaki látta azt a családi fészket, amelyben az övéiért élő gondos apa, az önfeláldozásig szerető édes anyja és az ő 3 gyermekük, a tettetés nélkül való, igaz szeretetben egybeforrva éltek, megtestesülve látta maga előtt a szülei és gyermeki szeretetet és a családi boldogságot. És az egymás iránti szeretet mellett ott lebegett felettük az Istennek áldó kegyelme is, mely az édes apának életútját sikerrel koronázta hivatalos munkáiban is az anyagi javakérti fáradozásában is, gyermekeinek a felnevelésében is, testi és szellemi erőinek hosszú ideig való megtartásában is.²⁹

A példás életet élő házaspárnak három gyermeke született: Margit, Bertalan és Balázs. Mindhárom gyermek nagy műveltséget kapott szüleitől. Bertalan a kolozsvári tudományegyetem könyvtárában helyezkedett el, Balázst lelkészi pályájára szánták, Margit pedig Kun Zoltán lelkész felesége lett.

A tiszánánai református tanító soha nem szakadt el az életét meghatározó sárospataki intézménytől. Tanítói állását elfoglalva fogadalmat tett, hogy minden aratási termésből 20 forinttal támogatja azt az iskolát, amelynek 12 éven át oly sokat köszönhetett. A harmadik évben azt kérte, tőkésítsék az általa beküldött összeget, mivel egy alapítvány hasznára válhat az intézménynek.³⁰

Id. Csillik elnöke lett az alsó-borsodi református néptanító egyletnek. Felszólalásaiban, körleveleiben többször szót emelt az alacsony tanítói fizetések ellen, 1889-ben például kezdeményezte, hogy a természetbeni járadékot váltsák pénzre, „így az évi fizetés 365 forintot tegyen ki, hogy elmondhassa a nemzet legszegényebb napszámosa is: egy forint a napszámom”.³¹ Ennek oka nem kizárólag saját és pályatársai egzisztenciális helyzetének javítása volt, hanem „ha nemzetünk akarja, hogy szegény osztályának gyermekei is tanultak legyenek, szükséges, hogy a legegyszerűbb falukat is jól képzett, jól fizetett tanítókkal lássa el”.³²

Id. Csillik Balázs közel 30 éven át Tiszánánán élt, és tanította a református felekezethez tartozó gyermekeket. Eközben pedig mint köztisztviselőként álló tanító igyekezett a falu életét előremozdítani, sokat tett azért, hogy megépüljön a községet Füzesabonnyal összekötő út.³³

Fia, Balázs hozzá hasonlóan Sárospatakon kezdte tanulmányait. 1903-ban érettségizett, a következő évben pedig felvették a teológiai akadémiára. 1908 szeptemberében letette az első, majd 1910 júniusában a második lelkészi vizsgát. Az akadémia befejezése után elhelyezkedett, vagyis 1908-tól már Átányban szolgált. Csilliket csendes, magába zárkózó, gyakran gondolataiba mélyedő segédlelkészként ismerték meg, ám ez egy lelkészi pályára készülő fiataltól nem volt szokatlan. A korabeli bulvárlapok szerint kellemes megjelenésű, rokonszenves fiatalember volt. Fogolytörzskönyve szerint 164 centi

²⁹ Sárospataki Református Lapok, 12(1916), 29. sz. (júl. 16.), 228.

³⁰ Sárospataki Református Lapok, 1(1883), 23. sz. (jún. 4.), 404.

³¹ Népközlöny, 24(1889), 32. sz. (aug. 10.), 517.

³² Uo.

³³ Felsőmagyarországi Tanügy, 1(1936), 1–2. sz. (szept. 1.), 10.

magas, erős testalkatú, barna hajú, barna szemű és barna bőrű volt, de szőke bajuszt viselt. Magas homloka és hegyes álla ellenére arca szabályos vonásokat mutatott.³⁴

Átány nem volt számára idegen. Heves megye legrégibb és az egyik legnagyobb református közössége élt ekkor a településen, egyházát a leggazdagabbak közt tartották számon. A községet csak 14 kilométer választotta el a segédlelkész szülőfalujától, Tiszanánától. A dolgos igás- és gyalogemberek mindenkor tisztelték és becsülték lelkészeiket. Ebben a tradicionális faluközösségben a lelkész szava többet ért, mint a falubíróé vagy a jegyzőé.

A munka azonban nem volt kevés. A 2800 lakosból 2307 volt református, és ez legkevesebb 627 család lelki gondozását, anyakönyvezését jelentette.³⁵ A község lelkésze 1898 óta Illyés János volt, aki a Borsod megyei Harsányból érkezett. Illyés érkezése nyugalmat teremtett az egyházon belül.³⁶ Mindössze 36 évesen került a községbe, és még akkor is csupán 47 éves volt, amikor 1910. november 8-án gutaütés következtében elhunyt.³⁷ Halálát Csillik jelentette be a községházán. A fiatal, vagyontalan segédlelkész³⁸ joggal számított az előléptetésre a kilátástalannak tűnő évek után.

A lelkészek anyagi helyzete ebben az időben nem volt túl jó, bár 1905-ben jelentősebb béremelést hajtottak végre, így a tíz évvel korábbihoz képest duplájára nőttek a fizetések, de még így is alacsonynak számítottak. Átlagosan egy segédlelkész évente 500–600 koronát keresett, lakást, illetményföldet és a nőtlen egyházfiaknak mosást és takarítást biztosítottak. Lelkészként már 1000–1400 koronát is kereshetett volna. Ez nagyjából ugyanannyi volt, mint egy tanítónő éves fizetése. Csillik jövedelme tehát éppen fele lehetett menyasszonyáénak.

A nősülés előtt álló Csillik novemberben úgy érezhette, hogy sorsa jobbra fordul, mivel váratlanul elhunyt a 48 éves Illyés János. Azt, hogy vizsgái ellenére mégsem nevezik ki lelkésznek, már decemberben tudnia kellett. A kinevezés késlekedésének oka nem ismert. Csillik minden szükséges vizsgával rendelkezett, családja a pataki lelkészképző támogatója volt, házasság előtt állt, tehát minden erkölcsi kritériumnak megfelelt. Jelleméről sokat elmondanak azok a hátrahagyott rajzok és kisebb festmények, amelyek ma is megtalálhatók az átányi anyakönyvekben. Segédlelkészi éve alatt a halotti anyakönyveket lezáró oldalakat komor rajzokkal díszítette, amelyek temetőrészleteket ábrázolnak elmúlásra utaló kopár fákkal. A házassági anyakönyvben

³⁴ MNL HML VII-7/101.

³⁵ 1910. évi népszámlálás 1.: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint, Bp., Athenaeum, 1912, 186. – Átányban ekkor 627 családi házat írtak össze, de mivel itt már a 20. század elején is egy épületben általában egy család lakott, ezért ezt az adatot megközelítőnek fogadjuk el.

³⁶ Érdekes cikk jelent meg Illyés megválasztásáról, amelyben jelzik, hogy „véget értek az átányi hírhedt papválasztások, a melyek közül a megelőző kettőt az egyházi felsőbb hatóságok kénytelenek voltak a legcsunább korteskedések miatt megsemmisíteni. E mostani egyhangú választással végre megmutatták az átányiak, hogy a tisztesség útjára tértek.” Lásd: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 41(1898), 48. sz. (nov. 27.), 766.

³⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 53(1910), 47. sz. (nov. 20.), 752.

³⁸ MNL HML VII-7/101.

az 1909. év utolsó oldalára az évszámot hatalmas, kalligrafikus számokkal jegyezte be. Az 1910-es évszámon a 19 fölött egy lángoló szív nyíllal átlőve, a 10 fölött egy turbékoló, gyűrűt váltó galambpár látható. Csillik tehát 1909-ben még forrón szeretett menyasszonyát, és érzéseit az egyházi anyakönyvekben is megörökítette.

Az egyházi anyakönyvek nyitólapjainak díszítése nem volt szokatlan a 17–18. században. Ezek azonban szakrális üzenettel rendelkező rajzok és szövegrészletek voltak, semmiképp nem öncélú művészi kifejezés lenyomatai. Csillik esetében viszont az utóbbi történt: magánéletének hangulatait, érzéseit örökítette meg az egyházi anyakönyvekben, ez pedig szokatlan és éretlen megnyilvánulás attól, aki önálló lelkeszi hivatalra vár. Csilliknek művészi ambíciói voltak: turbékoló galambokkal és színes bazsarózsacsokrot ábrázoló kis festménnyel díszítette 1908-ban egy „kedves tanítványnak,” Ötvös Eszternek imakönyvét is, amelyet konfirmációja emlékére kapott.³⁹ Csillik minden munkáját ellátta kézjeggyel. Talán a kiforratlan művészi hajlam, az erőteljes érzelmesség és annak kontrollálatlansága is közrejátszott abban, hogy felettesei vonakodtak kinevezni a segédlelkészt.

A krónikások

Benőcs Terézia és Csillik Balázs tragédiája *Átányi szerelmi történet* címmel maradt fent. A történetet Csorba Géza segédlelkész jegyezte le először 1942-ben, szerzőjének Együd Jánost nevezte meg, keletkezési időpontjának az 1911. évet jelölte meg.

Ugyanezt a balladát – csekély változtatással – rögzítette Átányban Végh Károly református presbiter, gondnok 1998-ban. Az ő adatközlője Tóthpál Jánosné Ötvös Julianna volt, aki úgy tudta, hogy a dédmamájától, Mikó Gáborné Sebők Évától (1855–1921) származik a vers, aki 55 éves volt, amikor a ballada keletkezett. Az Együd és a Sebők család rokonságban áll egymással, tehát a vers szerzőjét mindenképpen ebben a körben kell keresni.⁴⁰ A történetet nemzedékről nemzedékre adták át egymásnak az átányiak. A faluban a versbe foglalt történetmondásnak évszázados hagyományai voltak, így maradtak fenn az átányi menyasszony- és halottbúcsúztató szövegek is.

Nem tudjuk pontosan, hogy Csorba Géza segédlelkésszel a történetet az ifjabb vagy idősebb Együd János osztotta-e meg. Az Együd család tősgyökeres átányi familia, az évszázadok alatt több ágra váltak. Az idősebb Együd János 1923-ban halt meg 61 évesen, tehát a ballada keletkezésének időpontjában 49 éves volt. A fia, ifj. Együd János 1911-ben 23 éves. Az ifjabb Együd szikvízgyáros volt, akinek nevét az 1936-os

³⁹ Köszönet a forrásért Végh Károly feleségének, akinek dédmamája volt Ötvös Eszter. Sgy.

⁴⁰ Sebők Éva unokája és Együd János unokamenye testvérek voltak. Sgy.

vármegyei adattár is megőrizte,⁴¹ az apa pedig birtokos, 1912-ben az átányi Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet igazgatósági tagja.⁴²

Valószínűleg a szerző „diktálós férfi vagy asszony” volt. A „diktálásnak” Átányban nagy tradíciója volt. Az egyházi énekeket nem mindenki tudta fejből, ezért a diktálós emberek előmondták a szöveget. Végh Károly hívta fel arra a figyelmet, hogy az *Átányi szerelmi történet* több sorában is visszaköszönnek a halottas írott énekek és vőfélyversek rímSORAI, tehát a ballada szerzője jól ismerte ezeket a szövegeket.

A történetet lejegyző Csorba Géza (Sajókeresztúr, 1915 – Miskolc, 1982) lelkész csak 11 hónapot töltött Átányban. Csillikhez hasonlóan ő is Sárospatakon szerzett lelkészi oklevelet, és segédlelkészként érkezett a faluba. Csorbának második állomáshelye volt a dél-hevesi falu, előtte Noszvajon szolgált. Lelkipásztori kinevezését 1945-ben kapta meg Tiszapalkonyán, amely 1967-ig volt otthona.⁴³ Átányi tartózkodása nem múlt el nyomtalanul. Felettesei kérésének eleget téve – akiknek célja volt, hogy a segédlelkészek minél jobban elmélyüljenek a rájuk bízott egyházközségek hitéletében és a hívek lelkiségében, egyszóval gyakorlatot szerezzenek lelkési pályájuk elején – folytatta az átányi egyház történetének a megírását. Munkáját a következőképpen zárta:

Szerettem volna megérteni az átányi gyülekezet életét. [...] Néha csak a sötét dolgozat láttam. A csüggedés kezdett szorongatni. A felületi dolgokon túl a mélybe igyekeztem pillantani. Innen mindig új reménységet nyertem. Szilárd lett az a meggyőződés, hogy a hamu alatt még parázs van. Mély vallásos élet van a mi református népünkben. [...] Hálát adok istennek, mert igen sokat nyertem abból, hogy ezzel az anyaggal küszködtem.⁴⁴

Csorba nagy körültekintéssel és alapossgal járt el, amikor összegyűjtötte és rögzítette a Csengey József lelkész óta történt átányi egyházi eseményeket. Különösen gazdag anyagot gyűjtött a temetési énekekből. Erről a következőt írta: „Az énekek eredetét megmondani nem tudják. Amit ők leírtak, azt sajátjuknak is mondják. Az én megítélésem szerint valamelyik debreceni vagy sárospataki halottas könyv, de az énekeket már ők válogatták ki saját ízlésük szerint. Az énekek sok átalakuláson mentek át. [...] De az is meggyőződés, hogy az énekek közül sok itt született Átányban.”⁴⁵

⁴¹ *Magyar városok és vármegyéik monográfiája 20.: Hevesvármegyei ismertető és adattár*, szerk. LADÁNYI István, Bp., A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, 1936, 383. – Helyi források szerint az Együd családban keletkezett a ballada, de nem tudható, hogy konkrétan Együd János volt-e a szerző. Köszönet a közlésért Végh Károlynak.

⁴² Központi Értesítő, 37(1912), 33. sz. (ápr. 25.), 962.

⁴³ BENKE György, *Akik előttünk jártak 2.*, Mezőkövesd, Szerzői kiadás, 2007, 58.

⁴⁴ Kézirat, Átány, református parókia. Az átányi református egyház történetét a 19. század végéig feldolgozta Csengey József. Lásd: NAGY Mihály, *A hevesi ev. ref. egyház története 1859-ig, Kézirat a Hevesi Református Egyházközség tulajdonában*, Átírás Csengey József Az átányi ev. ref. egyház története c. munkájából, 1888.

⁴⁵ Csorba Géza jegyzete. Kézirat. Átány, református parókia.

Csorba Géza érdeklődését a ballada iránt az is felkelthette, hogy ő is sokat várt a ki-nevezésére, segédlelkésként került a községbe, tehát átérezte Csillik Balázs tragédiáját.

A gyilkosság balladája

Benőcs Terézia és Csillik Balázs tragédiáját tehát *Átányi szerelmi történet* címmel rögzítette Csorba Géza, szerzőjének – mint jeleztük – Együd Jánost nevezte meg, ami bizonynal csak annyit jelentett, hogy a balladának ezt a változatát, amelyet kutatásunkban mi is használunk, tőle hallotta.

Nézzük tehát a fiatalok rímekben rögzített történetét és az abban rejlő társadalom-történeti tanúságokat.

Átány községnek Szárazbő pusztáján,
Volt egy tanítónő, egy szerelmes leány,
Elemi tanárnő: Benőcs Terézia,
Csillik Balázs káplán szerelmes galambja,
Már közel két éve, hogy feszült a viszony,
A káplán szereti a tanár-kisasszonyt,
Kölcsönös szerelmet ígérve egymásnak,
Egy szebb és jobb jövő pályafutásának,
Sokat is kitalpalt érte a pusztára,
Éjjelt-nappalt érte sokat feláldozva.

A vers bevezetése több kérdést vet fel. Vajon miért fogalmazott úgy a szerző, hogy a fiatalok közt két évig feszült volt a viszony? A feszült viszony ugyanis ellentmondásban áll a későbbi boldog menyasszony megfogalmazással. A két év bizonyára csak az ismeretség időtartamára vonatkozik. Kettőjük kapcsolata 1910 nyarán még semmiképp nem lehetett feszült, hiszen Terézia a házasság reményében júliusban konfirmált. Nehézségek (tehát feszültségek) adódhattak viszont a felekezeti különbözőségekből, amely ez esetben korántsem volt leküzdhetetlen, hiszen a vőlegény segédlelkész volt, így a felekezetváltásnak nem volt akadálya. Közös életüknek nehéz anyagi helyzetük viszont gátja lehetett, és talán vitákra is okot adott. Csillik káplánszobája egy 3×4 méteres legénylakás volt a lelkéslakban, és minden bizonynal a menyasszony tanítói lakása sem lehetett ennél nagyobb.⁴⁶ A fiatalok lakhatási nehézsége, illetve a felekezeti különbözőség lehetett feszültség okozója, ám ez semmiképp nem megromló kapcsolatot, inkább leküzdendő akadályt, nehézséget jelenthetett.

⁴⁶ A szárazbői egy tantermes iskolát és tanítói szobát elbontották, helyette 1942-ben új, két tantermes épült, amelyet az 1950-es évek elején elbontottak. Az új iskola nem a régi helyén állt, azt 500 méterrel mellette építették fel. Az első iskola tervrajzai nem ismertek (SZUROMI, *Átány évszázadai...*, i. m., 60). Jelenleg is létezik a lelkéslak és benne a káplánszoba. Érdekessége, hogy bár a lelkéslakot felújították, a káplánszoba eredeti állapotában maradt, a gyilkosság óta felújítást ott nem végeztek (Végh Károly közlése).

A szárazbői katolikusok vasárnaponként az erdőtelki vagy a hevesi templomot látogatták, a fiatal tanítónő azonban a besenyőtelki templomba járt misére. A segédlelkész a Szárazbőn élő református hívek látogatásakor ismerhette meg kedvesét. Benőcs ritkán kereste fel Átányt, erre utal a szerző, amikor azt írja, „sokat is kitalpalt érte a pusztára”. A külterületek látogatása jellemzően a segédlelkészek feladata volt.

Meglepő viszont a *káplán* szó használata, mivel a reformátusok a lelkész segédjét segédlelkésznek nevezik, a katolikusok szóhasználatára jellemző, hogy a kisegítő plébánost káplánnak hívják. Ugyanakkor Átányban a mai napig is él ez a kifejezés.⁴⁷ Hasonlóan érdekes a *paplak* szó használata is, mivel a reformátusok körében a parókia kifejezés terjedt el.

Egyszer elérkeztek a várva várt napok,
Szaladatlanul folyva, mint csergő patakok.
Még egy hiba volt: a valláskülönbség,
S hogy ez akadály utjukba ne essék,
Hogy szerelmük tüze magasan lobogjon,
Vallását elhagyta a tanár-kisasszony.
Ezerkilencszáztíz december havában,
A besenyőtelki római egyházban,
Két élő tanú jelenlétében,
Benőcs Terézia hitéből kilépett,
S ezen két tanú jelenléte mellett,
Felvette Teri a református hitet,
S az átányi egyház tagjául felvette,
A keresztségével el is pecsételte,
Most már nem volt egyéb tennivaló hátra,
Egy napon átmenni beiratkozásra,
Erre volt rászánva december huszonhét,
Mikor estefelé a gyilkosság történt.

A vegyesházasságok a korszakban már társadalmilag elfogadottak voltak. A házasulandók rendszerint a házasságkötés előtt nyilatkoztak arról, melyik felekezet szokásai szerint kívánják születendő gyermekeiket nevelni. A gyakorlat szerint a lányok az anya, a fiúk az apa vallását követték. Átány zárt, hagyománytisztelő világában ebben az időszakban nem találunk példát vegyes házasságra, habár az országban a polgári anyakönyvezés után ez már nem volt ritka.⁴⁸ A katolikus Benőcs Teréziának mindenképpen követnie kellett leendő férje hitét, hiszen vőlegénye segédlelkész volt.

⁴⁷ Az átányi egyházat látogató előjárók is meglepve tapasztalták, hogy a községben él a káplán kifejezés (káplánszoba), ennek egyik magyarázata a 16. századi áttérés óta továbbélő katolikus szóhasználat lehet. Ez magyarázná a szintén szokatlan paplak kifejezést is. Köszönet a közlésért Végh Károlynak.

⁴⁸ A felnőttkori konfirmáció ritka volt. Benőcs Terézia előtt 1904-ben történt egy esetben felekezetváltás, azt megelőzően pedig, 1898-ban és 1895-ben, utóbbi esetben a szárazbői birtokos Puky család tért át református hitre. – Átányi református anyakönyvek. Sgy.

A menyasszony vallásos nevelést kapott, hiszen az egri Angolkisasszonyok Intézete híres volt katolikus, nemzeti és konzervatív elveiről. Elvárták ezt az itt tanuló leányok szülei is, akik a közép- és nagypolgárság soraiból kerültek ki.

Benőcs Terézia 1910. július 24-én lépett be a reformátusok közösségbe, tehát a ballada szerzője rosszul emlékezett a decemberi dátumra.⁴⁹ A decemberi időpont azért is elképzelhetetlen, mivel a konfirmációt hosszabb időszak előzi meg. Az egyházváltás időpontja viszont azt mutatja, 1910 nyarán még minden rendben volt a fiatalok között.

Csillik anyakönyvekben hagyott bejegyzései és rajzai szerint 1910-ben még rajongott menyasszonyáért. Nem tudjuk, hogy Benőcs Terézia mit érezhetett a vőlegénye iránt, de néhány tudósító szerint a fiatalok 1910 decemberére már elhidegültek egymástól: „A kinevezés késett, s ezért a tanítónő elhidegült a lelkésztől”;⁵⁰ „Csillik attól tartott, hogy a leány végleg elhidegül s ezért beszélgetés közben revolvert fogott rá és agyonlőtte”.⁵¹ Mások arra utaltak, hogy a lelkész nem bírta elviselni a várakozás hónapjait, labilis személyiség volt, és az öngyilkosság foglalkoztatta: „Már hónapok óta tervezték, hogy házasságra lépnek, de ott volt a nagy akadály: Csillik Balázsnak nem volt végleges papi állása. Ez nagyon elkeserítette a különben is érzékeny papot. Régóta foglalkozott öngyilkos gondolatokkal. Ez derül ki abból a végrendeletből, amelyet tegnap találtak meg a lakásán. Attól félt Csillik, hogy Teréz otthagyja, mert nincs annyi jövedelme, hogy otthont alapíthassa.”⁵²

Nem valószínű, hogy az elhidegülés 1910 nyara előtt következett be, hiszen akkor a tanítónő nem hagyta volna el hitét, és lépett volna be a református felekezetbe. Az elhidegüléstől való félelem inkább Csillik kényszerképzelete lehetett, aki nem tudta, mikor jut önálló lelkészi álláshoz. Erre utalnak a tudósításokban szereplő érzékeny, zárkózott jelzők is.

A gyilkosság időpontja is ellentmondásos. Az újságírók szerint Csillik délután ölte meg menyasszonyát, és az eset csak este derült ki. A ballada szerzője úgy tudja, hogy a gyilkosság estefelé – máshol alkonyattájt – történt. Télen Átányban az állatok már estefelé megetették, ami fél három és három óra közt történt. A balladában szereplő időpont-megjelölés tehát délután 3-4 órát jelent, azaz estefelét, alkonyatot. December 31-én azt jelentették Átányból, hogy a „kis, háromezeröttszáz lelket számláló faluban karácsony óta másról se beszélnek, mint a szép, barna tanítónő drámájáról”⁵³ –, vagyis a szerző pontosabban tudhatta az esemény időpontját, mint a tudósítók.

⁴⁹ Átányi anyakönyvek alapján.

⁵⁰ Tolnai Világlapja, 11(1911), 3. sz. (jan. 15.), 141.

⁵¹ Az Ujság, 8(1910), 310. sz. (dec. 30.), 9.

⁵² Friss Ujság, 15(1910), 311. sz. (dec. 30.), 3.

⁵³ Friss Ujság, 15(1910), 312. sz. (dec. 31.), 4.

Most volt immár Teri teljes örömében,
Hogy három hét múlva papné lesz egészen.
Fel voltak öltözve ünneplő ruhába,
Hogy majd átmennek a jegyző-irodába.
A polgári törvény teljes értelmében,
Huszonegy napon át kihirdetve lesznek,
Aztán megesküsznek, otthont alapítanak,
S így lesznek bírói egy új életkornak,
De egy nagyreményű öröm gondolatok,
A szerelmeseknek csak estvéig tartott,
Bevonultak este a káplán szobába,
Hol belelőtt Csillik a menyasszonyába,
Akit kecsegtetett szép ígéretekkal,
Lelővi kegyetlen gonosz lelkülettel,
Így estek porba a szépreményű vágyak,
Prédáivá lettek pisztoly golyójának.

Ezekkel a sorokkal ér véget az első rész, amely szerint a menyasszony boldog volt. Valósnak kell elfogadnunk, hogy december 27-re a fiatalok házasságkötési szándékuk bejelentését tervezték a községházán. Ezután következhetett csak a templomi szertartás, amelyet megelőzött a három héten át tartó kihirdetés. A kihirdetés így értelemszerűen nem a polgári szertartásra, hanem az egyházra vonatkozott, vagyis az esketés időpontja január harmadik hete lett volna.⁵⁴

A második rész *A gyilkos estében* címet kapta. A történet mesélője kilép a történetmondás keretei közül, és patetikus magasságokba emelkedve fogalmazza meg az egész emberiségnek szóló erkölcsi üzenetét:

Borzadj emberiség, mert olyat beszélek,
Melyre megfagy benned a szív és a lélek,
Megrendítő eset történt ma Átányban,
Az itteni paplak káplán-szobájában,
Alkonyat tájban.
Ezerkilencszáztíz december havában,
Huszonkilencedikén estefelé tájban,
Két ifjú szerelmes egymásnak örvendve,
Elrejtözve, mindenkitől elfeledve,
Lép veszedelembe.
Csillik Balázs káplán és kedves arája,
Benócs Terézia várományos társa,
A már régóta várt szebb jövőjét várva,
Boldog reményektől kebele duzzadva,
Lesz a halál fogja.

⁵⁴ Ma már csak kétszer hirdetik ki a házasulandókat a templomban. Sgy.

A szerelmes káplán gyilkosa lesz neki,
Három lövéssel a padlóra teríti,
Midőn vérveszítve halott lett a leány,
Csillik felfektette őt a maga ágyán,
A gyilkos órán.

A három lövés tényében a tudósítók és a ballada szerzője is megegyezik. Csillik valószínűleg nem hirtelen felindulásból sütötte el marokfegyverét – amelynek birtoklása bár nem szokatlan, mégis összeegyeztethetetlen a lelkészi hivatással –, hanem készült a tetteire.

A gyilkosságot megelőző órákról a ballada szerzője nem írt, annál többet „tudtak” a tudósítók:

Három és négy óra között történt a rémes dráma és csak hét órakor tudták meg. Csillik ebéd után együtt sétálgatott Benőcs Terézzel a templom udvarában, aztán bementek a segédlelkész szobájába. Illés János, Átány lelkésze nemrég meghalt és a családja lakja most a paróchiát. Csillik vezette a kis egyház ügyeit. Este hét órakor vacsorához hívták Csilliket. Néhány perc múlva tántorogva, a homlokán vérezve lépett be a pap Illésékhez.

– Mi történt? – kiáltott föl özvegy Illésné.

– Maga vérzik, Balázs!

A pap homlokán hatalmas seb tátongott és vastagon szivárgott belőle a vér. Csillik nem felelt, lehanyatlott a székre. Az Illés-család erre befutott a pap szobájába, amelynek padlóján vérebe fagyva, óriási vértócsában találták Benőcs Terézt. Nyomban orvosért szaladtak. De az már nem segíthetett a tanítónőn. Megállapították, hogy Csillik először revolverből hátba lőtte a tanítónőt, aki a padlóra bukott és a fejét valami éles tárgyban betörte. Azután közvetlen közelből, revolverét a leány homlokához szorítva, fejbőlötte. A golyó átfurta az agyvelőt. Harmadszor is rálőtt, ezuttal a balhálántékába. Az irtózatos vérengzés után három vagy négy óra hosszat együtt maradt halott szerelmesével. Lehet, hogy imádkozott. Aztán főbelötte magát.⁵⁵

Ezt a beszámolót vette át a *Friss Ujság* december 30-i száma is, de másnap kiegészítették azzal, hogy a menyasszonynak „csupa vér és agyvelőroncs volt a feje. A szem alatt ütések nyoma. Valószínűleg dulakodtak, a leány nem akart meghalni.”⁵⁶ Más lapok szerint a gyilkosság beszélgetés közben történt, és nem volt nyoma dulakodásnak: „Csillik attól tartott, hogy a leány végleg elhidegül s ezért beszélgetés közben revolvert fogott rá és agyonlőtte.”⁵⁷ A valóságban a segédlelkész három lövéssel végzett Benőcs Teréziával.

Nem egyértelmű, hogy a lövést megelőzte-e dulakodás, vagy pedig Csillik alattomban lőtte hátba kedvesét. A Flóbert pisztoly kis kaliberű maroklőfegyver, amely nem alkalmas arra, hogy az áldozatot egyetlen lövéssel megölje. A pisztolyt háromszor

⁵⁵ Népszava, 38(1910), 310. sz. (dec. 30.), 7.

⁵⁶ Friss Ujság, 15(1910), 312. sz. (dec. 31.), 4.

⁵⁷ Az Ujság, 8(1910), 310. sz. (dec. 30.), 9.

sütötték el, az egybehangzó tudósítások szerint Benőcs Teréziát egyszer hátba lőtték, kétszer pedig halántékon, vagyis szinte kivégezték: „Csillik először revolverből hátba lőtte a tanítónőt, aki a padlóra bukott és a fejét valami éles tárgyban betörte. Azután közvetlen közelből, revolverét a leány homlokához szorítva, fejbelőtte. A golyó átfurta az agyvelőt. Harmadszor is rálőtt, ezuttal a bal halántékába.”⁵⁸ Csillik első lövése bizonyítvánnyal nem volt halálos, hiszen a Flóbert pisztollyal önmagát sem tudta egyetlen lövéssel megölni, ezért sütötte el fegyverét még kétszer. Ha hihetünk a leírásnak, akkor a különös kegyetlenség tényállása sem zárható ki.

A három lövés, a kivégzésszerű gyilkosság hidegvérű, előre eltervezett cselekedetre utal. A halott lánnyal együtt töltött órák pedig – ha egyáltalán léteztek – azt mutatják, Csillik a fegyver elsütése után tisztán gondolkodott. Az *Ujság*ban megjelent cikk szerzője szerint a segédlelkész órákon át imádkozott a halott lány fölött, és még két búcsúlevelet is írt. Az egyik az édesanyjának szólt, a másikat már nem címezte meg.⁵⁹

Arra sem kapunk egyértelmű választ, hogy a néhai Illyés János családja mikor és hogyan értesült a gyilkosságról. A lelkészlakot ekkor még az Illyés család használta, amelynek az asztalánál étkezett Csillik is. A kántorlak a lelkészlakkal egy fedél alá épült, vagyis Illyéséknek a lövéseket mindenképpen hallania kellett. Illyés fia, ifj. Illyés János is segédlelkész volt, a gyilkosság előtti napokban még temetett is Átányban. Ennek alapján nemcsak az özvegy, de a fia is a lelkészlakban tartózkodott a lövés idején.

Ebben az időszakban a fiatalok csak akkor tölthettek együtt hosszabb időt, ha azt a család jelenlétében tették. A családot ebben az esetben az özvegy lelkészné jelenthette, aki Csillikről is gondoskodott. Ha vacsoraidőben derült ki a gyilkosság, azt valakinek jeleznie kellett a kántorszobában tartózkodó segédlelkésznek. A halott menyasszonnyal töltött idő és a két búcsúvers megírása viszont nem szerepel a balladában.

Csillik gonosz tervét tovább is folytatja,
Kis „flóbert” pisztolyát fejének fordítja,
A golyó a fején keresztül fúródva,
Testét és ruháját vérrel borítva,
Várja, ha meghalna.
De neki a lövés nem lett oly válságos,
Pokoli rossz terve nem lévén halálos,
Hogy a házbéliek tettét észrevették,
Az egyházfit rögtön mindjárt berendelték,
Kérték, intézkednék.
Így ment el a hír az előljáróságnak,
Az átányi egyház több tanácsosának,
És a főjegyzőnek, ki úgy intézkedett,
Azonnal egy kocsit orvosért küldetett,
S a helyszínre elment.

⁵⁸ Friss Ujság, 15(1910), 311. sz. (dec. 30.), 2.

⁵⁹ Friss Ujság, 15(1910), 312. sz. (dec. 31.), 4.

A káplán szobából Csilliket kihozták,
Véres fejét hidegvízzel mosogatták,
Aztán a lelkészi hivatalba vitték,
Ott fejét bekötve ágyba fektették,
Őrzés alá vették.

Az újságírók által közzétett történet és a ballada ezen a ponton eltér egymástól. A lapok szerint Csillik a saját lábán, véres fejével ment Illyésékhez vacsorára. A gyilkosság és a cselekmény felfedezése közt órák teltek el. Ez a változat azért kétséges, mert az Illyés családnak hallania kellett a lövéseket. A ballada szerzője szerint a lelkész családja „rögtön” meghalt a lövések hangját, vagyis Csillik nem töltött több órát halott menyasszonyával.

Az átvett szerző azt is pontosan elárulja, mi történt ezután: „Az egyházfit rögtön mindjárt berendelték” – ami azt jelentette, hogy hívták a harangozót, aki azonnal futott a hírral a presbiterekhez és a községi elöljárókhoz, akik személyükben azonosak voltak, és megindult a hivatalos eljárás. Átvettben a harangozó volt az, aki a községben történekről értesítette a világi és egyházi hatóságokat.

Itt kell megjegyezni, hogy az országos lapok egymás tudósításait vették át, az esetlegesen hiányzó részeket pedig igyekeztek kipótolni, úgy, ahogy szerintük az történhetett. Az elhidegülés, a délutáni közös séta, a lelkészi kinevezés késlekedése szó szerinti ismétlés. A sajtó igyekezett kerek, logikus történettel szórakoztatni olvasóit. A 20. század első évtizede a tömegsajtó kialakulásának időszaka. 1892-ben 734 lap jelent meg az országban.⁶⁰ Az irodalmi színvonal iránt engedményeket tevő divatlapok különösen olvasottak és kedveltek voltak, köztük az 1901-ben alapított *Tolnai Világlapja*, az első valóban bulvárjellegű sajtótermék, amely kimagasló olvasottságot ért el. Ez a lap volt az egyetlen, amely fotót is közölt a tragikus sorsú fiatal párról, ráadásul a kettős öngyilkosság lehetőségét is kész tényként kezelte. Az olvasók hírigényének kielégítése miatt az Átvettben történtek az országos figyelem középpontjába kerültek, még akkor is, ha arról meglehetősen ellentmondásos és pontatlan információk jutottak csak el a szerkesztőségekbe.⁶¹

Ebben az időszakban nem Csillik volt az egyedüli lelkész, aki a vádlottak padjára került. Az Amerikai Egyesült Államok Michigan államában 1909-ben a helybeli lelkész végzett baltával az egyik hívővel, mivel úgy érezte, az hipnotikus befolyást gyakorol fölötté.⁶² A bűnelkövetés nem ismert határokat, 1910 decemberében Zarában is ítélőszék elé került egy pap gyilkosságra való felbujtás miatt, akinek a bűnlajstromát cseccsemgyilkosság is gyarapította.⁶³ Két héttel a tárgyalást követően ölte meg Átvettben Csillik a menyasszonyát. A két eset közt a sajtó semmiféle összefüggésre nem utalt, ám nem zárható ki, hogy az egyházon belül megjelenő bűnelkövetés elleni fellépés, a bűnelkövetők elleni burkolt társadalmi harc és annak újszerűsége, hogy az egyházi

⁶⁰ *Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Bp., Osiris, 2000 (Osiris tankönyvek), 376.

⁶¹ *Tolnai Világlapja*, 11(1911), 3. sz. (jan. 15.), 141.

⁶² *Pesti Napló*, 60(1909), 46. sz. (febr. 24.), 12.

⁶³ *Délmagyarország*, 1(1910), 171. sz. (dec. 14.), 9.

szolgálatban állók a helyes útról letérhetnek, volt az oka annak, hogy Csillik esetét ilyen részletesen és hosszan tárgyalták.⁶⁴

A főjegyző úr a szobát kinyitatta,
A szoba belsejét mind felülvizsgáltatta,
Bent vala a leány meghalva az ágyon,
A sok vér a szoba közepén a padlón,
Minden oly szomorún.
Meghagyta továbbá, hogy a gyilkos szobában,
Végintézkedés maradjon, ahogy van,
Minden hulla és vér háborítatlanul,
Mind majd a bűnügyi felsőbb hatóságtól
A rendelet megfordul.
Másnap König bíró két orvos társával
Megjelent a leány fölboncolására,
A sértett részeket végig felfejtették,
A talált jeleket jegyzőkönyvbe vették,
Magukkal elvitték.
Másnap aztán délben egy óra felére,
Gyűl a nép a leány gyásztemetésére,
Kondul a vészharang, hangzik a gyász-ének,
Kebelére kerül gyászos sír gödrének,
Így fizet az élet.

A lapok írtak a nyomozás részleteiről is. A gyilkossághoz kirendelt hevesi járásbíró König Ede volt, a körorvos dr. Barabás Béla, a járási orvos dr. Váhl Adolf, az átányi jegyző pedig Horkay Árpád.⁶⁵ A boncolást a helyszínen végezték, a temetést pedig – mint ilyen esetekben – „két delet megvárva” tartották.⁶⁶ Benőcs Teréziát a községi temetőben helyezték végső nyugalomra december 29-én. A szertartást Végh Dezső segédlelkész vezette, noha Illyés János segédlelkész is a faluban tartózkodott.

A temetésre Átányba utazott Benőcs Béla és Terézia nevelőanyja, Balkay Mária is.⁶⁷ A szülőkről sem a ballada szerzője, sem az újságírók nem szólnak, tehát nem tudjuk, hogy Csilliket meglátogatták-e az eset után a szülei, vagy milyen körülmények fogadták az Átányba érkezett Benőcs Bélát és nejét.

Csillik nem volt szállítható állapotban, ezért letartóztatása után Átányban maradt csendőri őrizettel.⁶⁸ A tett helyszínét lezárták, ő pedig átkerülhetett a csendőrpihenő

⁶⁴ 1912-ben a nagyszekeresi lelkész hatszor lőtt rá saját kántorára, ám az esetet csupán a rövid hírek közt említették. – Abauj-Kassai Közlöny, 41(1912), 174. sz. (aug. 2.), 5.

⁶⁵ Ujság, 8(1910), 310. sz. (dec. 30.), 9.

⁶⁶ A halottat addig nem temették el, amíg két déli harangszó el nem hangzott. Tehát a temetés december 29-én történt. – Átányi halotti anyakönyv.

⁶⁷ Benőcs Terézia sírja ma már nincs meg, az új temetőt 1920-ban nyitották, ezzel együtt pedig a régi temető sírjait az enyészetnek hagyták (Végh Károly közlése).

⁶⁸ MNL HML VII./7. 101.

mellett lévő fogdába, amelyet a községházán alakítottak ki. Itt őrizték 1911. január 19-ig, amikor saját lábán csendőri kísérettel az egri királyi törvényszék fogdjába kísérték. Kihallgatása szintén Átányon történhetett, vagyis hitelt kell adnunk annak, hogy König Ede hevesi járásbíró,⁶⁹ aki a nyomozást vezette, betegágyában, azaz a fogdai priccsen hallgatta ki a segédlelkészt:

Tegnap fölkereste Csillik Balázst, aki minden kérdésre ezzel felelt:

– Nem tudok semmit... Nem emlékszem semmire...

Mikor azt kérdezte tőle, mióta van Átányban, így felelt:

– Négy hete.

Pedig már három esztendeje.⁷⁰

A ballada befejezése szintén tanító jellegű. A „tisztelt jó barátom” megszólítás azonban nem egy prédikáció vagy erkölcsi tanítás, hanem az egyik helyi vőfélyvers felütése, amely ugyanígy kezdődik:

Tisztelt jó barátom! ki most ezt olvasod,
Ítéld el szigorúan az ilyen bűnalakot,
E sorok írója kívánom tenéked,
Hogy ilyen esetben részed soh-se légyen,
Isten is őrizzen.

Csillik a gyilkosság után csendőri felügyelet mellett három hétig Átányon maradt. Fejsérülése nem volt súlyos, hiszen kihallgatható állapotban volt, sőt január 19-én saját lábán ment Egerbe csendőri kísérettel. Állapotát a fogolytörzskönyv „gyengélkedőnek” írja le, előzetes letartóztatásának indoka pedig a szökés veszélye.⁷¹ A lapok szerint folyamatosan foglalkozta az öngyilkosság gondolata, tehát mentális állapota zavart volt.

Prológus

Csillik az utolsó hónapját 1911. január 19. és 1911. február 20. között az Egri Királyi Törvényszék fogházában töltötte. Bizonyára sor került az esküdtszéki kihallgatásra is, mivel az *Eger* című helyi lap azt írta, „elégge szánakozhatunk ezen a szomorú eseten... De másokban inkább a kíváncsiság lett uralkodóvá a szánakozáson. Azt mondják, hogy különösen az »uri nők« végtelenül kíváncsik voltak az esküdtszéki tárgyalásra, érdekes, szenzációs staffázst sejtettek az akták mélyében.”⁷² A törvényszéki iratok hiá-

⁶⁹ A sajtó folyamatosan rosszul írja a hevesi bíró nevét, aki König volt és nem Kölnik. Ez is mutatja, hogy a lapok egymás tudósításait veszik át.

⁷⁰ Friss Ujság, 15(1910), 311. sz. (dec. 30.), 2–3.

⁷¹ MNL HML VII./7. 101. – Az Egri Királyi Törvényszék iratai csak 1915-től kerültek a Heves Vármegyei Levéltárba, így a kihallgatás jegyzőkönyve nem ismert.

⁷² Eger, 34(1911), 16. sz. (febr. 25.), 4.

nyában csak a korabeli sajtóhírekre tudunk támaszkodni, amelyek szerint a tárgyalás nyilvános volt, és nagy érdeklődés kísérte.

Csillik a fogházban hunyt el február 20-án: „Még tegnapelőtt este megborotválkozott, semmi baja sem volt. Tegnap reggel a fogházőr bement cellájába, hogy felköltse. Ott feküdt szépen, csendesen, a halottak mindent megbocsátó szelid nyugalomával az ágyon, karbafont kezekkel. Amint hozzálépett az őr, ijedten vette észre, hogy Csillik Balázs halott.”⁷³ Ezen a ponton ismét megfigyelhető a korabeli bulvárlapok pontatlansága: voltak, akik azt írták, Tiszanánán érte a halál, mások szerint az egri kórházban hunyt el. Halotti anyakönyve szerint a halál Egerben, a Vásártér 28. szám alatt következett be, ez pedig a fogház címe.⁷⁴

A fogházakban ekkor feltűnően sok volt a haláleset:

Írtunk az utóbbi hetekben a budapesti rendőrség, az aradi rendőrség, a nagyvárad-i ügyészség fogházában és a nyitrai fogházban történt gyanus halálesetéről [...], ezekután csak természetes lehet, hogy pont másnap egy másik ügyészség fogházában történt titokzatos halálról kell megemlékeznünk. Ez a fogház az egri ügyészség fogháza. [...] [A] fölsorolt fogházak az egri ügyészség fogházára fordítja az izgatott közfigyelmet, amely igazán szeretné már egyszer végét látni a gyanus, gyilkos fogházi botrányoknak.⁷⁵

Halálát a fogolytörzskönyv és a halotti anyakönyv szerint reggel 5 órakor agyszélhűdés okozta, amely a lövés következménye volt: „Valószínű, hogy a seb, mely kívülről begyógyult, belülről nem hegedt be, vérzett, az agyra ment a vér s így következett be a halál.”⁷⁶ Nem zárható ki azonban az öngyilkosság sem, főként ha valóban karba tett kezekkel találtak rá.⁷⁷ Ugyanakkor az agyszélhűdés rögzítése a lelkészi pályára készülő férfi köztisztvisletben álló családja iránti kegyelet is lehetett.

Csillik tette nem maradt következmények nélkül. Szülőfalujában, Tiszanánán temették el. Apja, id. Csillik Balázs ezt követően nyugdíjazását kérte, amit a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyott.⁷⁸ Az idős szülők Gesztelyre költöztek.⁷⁹ Átányba februárban új lelkész érkezett Tiszafüredről, Diószegi Mihály.⁸⁰

Csillik Balázs és Benőcs Terézia tragédiája a sajtóhírek ellenére talán feledésbe merült volna, ha az Átányi szerelmi történet nem őrzi meg emléküket. A vers nem kizárólag egyszerű rímekkel záródó, folklorisztikus elemeket vegyítő ponyvaballada vagy a helyi közösségnek szóló tanítóballada. Érdekessége, hogy szerzője felhasználta

⁷³ Ellenzék, 10(1911), 23. sz. (febr. 25.), 4.

⁷⁴ Vásártér: ma Pyrker tér Egerben, jelenleg is itt található a börtön és a törvényszék épülete.

⁷⁵ Népszava, 39(1911), 47. sz. (febr. 24.), 6.

⁷⁶ Ellenzék, 10(1911), 23. sz. (febr. 25.), 4.

⁷⁷ Népszava, 38(1910), 310. sz. (dec. 30.), 7. – Friss Ujság, 15(1910), 311. sz. (dec. 30.), 2–3.

⁷⁸ Eger, 34(1911), 70. sz. (szept. 2.), 4.

⁷⁹ Id. Csillik Gesztelyen halt meg 1916-ban, de őt is Tiszanánán temették el.

⁸⁰ Ellenzék, 10(1911), 25. sz. (febr. 28.), 2. – A lap szerint Diószeghy Sándor, helyesen: Diószegi Mihály.

a vőfélyversek és hallottbúcsúztatók rímseit, szóösszetételeit is. A népköltészet ezen változata legtöbbször a lokális közösség számára fontos, megrázó, felkavaró vagy emlékeztető cselekményt, történetet mond el, és nem ismeretlen a magyar irodalomtörténetben. Az egyszerű szerkezet, népies megfogalmazás, valamint a költői képek, metaforák, asszociációk gyakori hiánya miatt ezek a versek nem kerültek be a maradandó irodalmi értékek közé. Az *Átányi szerelmi történet* is helyi folklór színes emlékeként maradt ránk.

A ballada viszont művészi érték hiányában is többértéket hordoz a társadalomtörténet számára. Az átányi segédlelkész szerelemfáltésból megölte kedvesét, a község külterületén tanító Benőcs Teréziát. A leánnyal három lövés végzett, Csillik többszöri kísérlet után öngyilkos lett. Ez önmagában egy sajnálatos szerelmi tragédia. A társadalomtörténet számára mégis több mint helytörténet. A Benőcs család pozitív társadalmi mobilizációja már az apa második házasságkötésével elkezdődött. Leánya bizonyára a család első értelmiségi életet élő tagja lehetett volna, ha vőlegénye nem gyilkolja meg. Ez a törekvés egyfajta társadalmi reprezentációs kényszerrel is párosulhatott, vagyis Csillik joggal félt attól, hogy segédlelkészi keresete nem lesz elegendő, késlekedő kinevezése pedig közös életük gátja lesz.

Csillik jellemvonásához érdekes adalékokkal szolgálnak az átányi anyakönyvek. Az élénk fantáziára valló rajzok és a mögöttük rejlő közlési szándék kiforratlan jellemre utalnak. Bizonyára emiatt késleltették kinevezését is. Komoly pszichés problémákkal kellett küzdenie, mivel a konfliktuskezelés helyett a gyilkosságot választotta.

A korai bulvársajtó működése szintén számos érdekességet vet fel. A vizualitás már a 20. század elején is olvasói igény volt. Ez esetben nem küldtek a helyszínre rajzolókat, mint a tisztaeszlári vérvád tárgyalása idején, de igyekeztek részletesen bemutatni a szereplőket és a gyilkossághoz vezető utat, a hiányzó információkat egymástól vették át, vagy különböző kiegészítésekkel élve tették kerekké a történetet. A szerelmi dráma három hónapon át foglalkoztatta a sajtó munkatársait. Az első tudósítások már december 30-án megjelentek a *Népszava* és a *Friss Ujság* című lapokban, december 31-én pedig az *Eger* és a *Pesti Hírlap* közölt beszámolót az átányi történetekről. A segédlelkész haláláról a *Pesti Hírlap*, az *Ellenzék*, az *Eger* és a *Sárospataki Református Lapok* is megemlékeztek. A gyilkosságot utoljára 1916. július 16-án említették a *Sárospataki Református Lapokban*, a köztisztviselői állásának okán. A korabeli média – amely a törvényhatósági iratok hiánya miatt forrásértékűvé emelkedett – hat éven át fenntartotta az emlékezetet.

A társadalomtörténet újszerű vizsgálati módszerei – pszichobiográfia, hermeneutika – rámutattak arra, hogy egy egyszerű, népi ballada is hordozhat sokrétű jelentéstartalmat. A fiatalok története egyszerre ad képet a korabeli bulvársajtó működéséről, az értelmiség egzisztenciális nehézségeiről, a lokális elit működéséről, a vidéki tanítónők helyzetéről és korabeli társadalmi mobilitási lehetőségeiről is. Az *Átányi szerelmi történet* tehát valóban több mint népköltészet, hiszen társadalomtörténeti többletjelentése van.